

Tomáš KREJČÍK

„*O pecunia totius mali regina, fraudis et doli amica...*“¹

Peníze v kultuře středověku

Pojmy jako peníze a obecně bohatství procházely ve středověku hlubokými proměnami. Na jedné straně byl středověký svět prostoupen jednoduchou představou barbarů, pro něž bylo bohatství jednoduše ztotožněno se štěstím a úspěchem. Na druhé straně byly rozšířeny představy, které čerpaly z odkazu antiky a které poznaly moc peněz z pozitivního i negativního působení na společnost.

V úvodu našich úvah se musíme zamyslet nad vnímáním ekonomického vývoje ve středověku. Středověk je charakterizován jako epocha se značnými rozdíly ve všeobecných podmínkách vývoje společnosti. Tyto rozdíly byly dány rozdílnými geografickými podmínkami, kdy vedle sebe existovalo několik v Evropě rozdílně vyvinutých ekonomických regionů. Jejich definování je předmětem diskuse v odborné literatuře. Vedle toho je známo, že existovaly velké rozdíly, jak vnímaly jednotlivé společenské vrstvy realitu, ve které žily. Tato rozdílnost platila i pro oblast ekonomického života. Pak musíme upozornit na názory, které připouštějí, že jednotlivé části středověké společnosti mohly ekonomický život vnímat rozdílně.

Musíme například připomenout, že Tomáš Akvinský zdůrazňoval, že umění získávat peníze má podřadný význam než umění užívat je. Proměnit peníze z prostředku v cíl znamenalo zahubit lidskou duši.²

Vyjdeme-li z těchto slov, můžeme najít dva základní postoje k penězům. Je tady pohled, který snad můžeme spojit s vlivem barbarských kořenů středověké společnosti. Podle těchto představ jsou jiné hranice mezi darem a obchodem, jak je vnímáme dnes.

Nás ovšem zajímá stav, kdy byla říše rozvrácena a většina křesťanů byli nezdělaní Germáni, Slované a příslušníci dalších etnik. Jejich představy o bohatství a tedy penězích byly značně rozdílné a mnohdy rozdílné i od našich představ. Asi extrémní případ si můžeme připomenout ze světa starých Vikingů. Tyto představy

¹ *Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, FRB II, s. 345.

² Aron GUREVIČ, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1979, s. 213 s odkazy na *Summu theologiae*.

zachycují ještě jejich pohanské období, které nebylo poznamenáno křesťanským sklonem k askezi a odmítání bohatství, jež může komplikovat cestu ke spáse. Pohanští Vikingové přímočaře soudili, že je dobré mít bohatství, a mírou jejich bohatství byly často mince, které si přivezli ze svých výprav. Svě štěstí, tj. své bohatství (mince), svěřili ve formě pokladu zemi, kde zůstaly často uloženy celá staletí. Tyto jejich představy ještě dnes těší numismatiky, zřejmě z nich můžeme odvodit existenci mnohočetných skandinávských nálezů mincí. Ale postupně i Vikingové oceňili význam peněz, což dokazuje vznik a činnost mincovny v Sigduně.

I tak zde mince byly užívány jako váhové množství stříbra, proto mince fungovaly společně se zlomkovým stříbrem, šperky a slitky. Tamní ražby, které napodobovaly ražby anglosaské, jsou kladeny do doby kolem roku 1000.³

V českém státě k takovému extrémnímu pohledu nedocházelo; český prostor byl přece jenom více v kontaktu s oblastmi západní Evropy. V literatuře však nacházíme dostatek dokladů, že čeští Přemyslovci považovali prokazovanou štedrost za účinný ekonomický nástroj v udržení moci.

Rovnováha financí panovníka byla po značnou část 13. století zajišťována objevy stříbra; nejdříve v prostoru Krušných hor, jehož odrazem bylo zavedení brakteátové ražby, bez ohledu na to, jak je počátek jejich ražby datován. Další objevy stříbra umožnily na Českomoravské vysočině, zejména v oblasti Jihlavy, financovat výbojnou politiku Přemysla Otakara II. Příznivá ekonomická situace byla doprovázena silnou kolonizační činností. Za této situace se zvyšoval význam peněžního hospodaření. Ačkoliv nemáme tyto otázky pečlivěji rozebrány, archaický systém ekonomiky dostával některé rysy vyspělejší ekonomiky s rozvinutým peněžním hospodářstvím.

Tyto ekonomické souvislosti byly ovšem ovlivňovány pohledy na peníze, jak je formovala středověká církev.

Ta vycházela z pohledu na peníze a bohatství, které zdědil středověk z antických tradic. I zde bylo bohatství symbolem úspěchu. Ale velká část antických autorů pravidelně poukazovala na to, že peníze a bohatství nejsou cílem, ale prostředkem k dosažení harmonického života.

Vycházím z představy, jak vnímal středověký člověk svět kolem sebe, který považoval za součást univerzálního záměru vesmírného architekta a hybatele. Za vším se skrýval Bůh, jehož záměr je různě zprostředkováván. Bůh ztělesňuje nejvyšší dobro a spravedlnost. Jedinec, ale i společnost se na tom mohou podílet tím, že lidské konání má morální rozměr, konání upevňovalo etické významy a hodnoty. Vše obsahovalo ve skrytu své náboženské poselství, v těchto představách nebylo místo pro dění bez morálního podtextu. *„Žádná lidská činnost se nevy-mykala mravním kritériím, každý čin se podílel na gigantickém zápasu mezi dobrem a zlem, hrál svou úlohu v historii spasení. Odtud mimořádná polysémantičnost středověké kultury, všechny její projevy nabízejí řadu významů a podle měnících se*

³ Bernd KLUGE, *Numismatik des Mittelalters, Band I. Handbuch und Thesaurus Nummorum Medii Aevi*, Berlin – Wien 2007, s. 92–93.

souvislosti manifestují různá sdělení. Záleželo na směru pohybu, stupni zasvěcení a hloubce vzdělání.“⁴

Středověká kultura je mnohovrstevná a teritoriálně velmi rozdílná. V ní je místo mincí možno pozorovat v několika rovinách. Jedním z nejkompexnějších pohledů na mince v kultuře středověku podal Ryszard Kiersnowski,⁵ jehož dílo je stále inspirativní pro další badatele.

Mince byla ovšem předmětem zájmů středověkých teologů na základě představy, že teologie je tou vědou, která propojuje poznání, zkušenost a víru, je královnou poznání.

Křesťanství mělo k mincím pozitivní vztah, první křesťané je přijímali jako běžnou součást svého života. Kristova slova – co je císařovo císaři, co je Božího Bohu – byla základem, na kterém bylo možno stavět peněžní vztahy v tomto dočasném životě křesťana. Církev odmítala vždy důsledně všechny extrémní názory, které zastávaly okrajové sekty nebo heretické kazatelé, podle nichž je chudoba nutnou podmínkou, jak dosáhnout věčného života.⁶ Církev k tomuto pohledu nevedla oportunita, ale snaha hledat vyváženou polohu, harmonii mezi dočasným a věčným.

Středověký člověk vnímal svůj svět prostřednictvím církevních představ. Pokud vyjdeme z této teze, můžeme zaznamenat dvě období ve vývoji středověké církve. V prvních stoletích své existence žijí členové církve v značně urbanizovaném antickém světě, v němž vystupovaly peníze jako soustava různých nominálů, s jejichž pomocí mohli provádět každodenní transakce i celoživotní finanční kroky. Peníze byly běžnou součástí jejich života, znali jejich hodnotu a nabízela se jim široká škála názorů na peníze a bohatství, jak je znala antická literatura.

Toto dědictví bylo zapomenuto v dalších stoletích, kdy Evropu zaplavily kmeny Avarů, Germánů, Slovanů a dalších etnických skupin. Jejich prostředí bylo navyklé na naturální směnu. Mince, které získávaly v mírových i bojových kontaktech s antickým světem, v jejich prostředí ztrácely některé své funkce a stávaly se součástí šperků, jak dokazují četné archeologické nálezy. Jen pozvolna se znalost významu ražené mince znovu šířila

V naší evropské oblasti byla mince na počátku státnosti vstupenkou do křesťanské Evropy, protože ražený peníz, přijímaný ve všech koutech Evropy, je univerzálním prostředkem jednotné evropské kultury.

I. Ikonografie

Pokud pojednáváme o místě mincí ve středověké kultuře, musíme vyjít z jejich funkce mediálního prostředku, který ve svých obrazech šířil poměrně rychle závažné ideje ve společnosti, jež podléhala síle obrazů. Proto je potřebné na

⁴ Pavel SPUNAR, *Kultura českého středověku*, Praha 1985, s. 13.

⁵ Ryszard KIERSNOWSKI, *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988.

⁶ K tomu např. Amedeo MOLNÁR, *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*, Praha 1973.

prvém místě zmínit ikonografii středověkých mincí, kterou můžeme rozdělit do dvou směrů – církevní a světské ikonografie, které se ovšem často vzájemně prolínají a doplňují. V tomto směru byla trvale věnována středověkým mincím pozornost a máme řadu pozoruhodných studií, které nám odkryly svět myšlení středověkých lidí. Bohužel nemáme dosud ucelenější přehled o možnostech srovnávání obrazů mincí z teoretického hlediska. O možnostech ikonografické metody při zkoumání mincí jsou numismatická kompendia (E. Nohejlová-Prátová, B. Kluge) poměrně zdrženlivá.

Mincovní obrazy propojují mince se světem pečetí, knižní malby, sochařství atd., neboť všechny tyto projevy čerpaly ze stejných představ a často i ze stejných literárních předloh. Není třeba na tomto místě rozebírat tuto ikonografii, stačí odkaz např. na známý encyklopedický přehled F. Friedensburga.⁷

Zmíním se jen o jednom okruhu obrazů na mincích, a tou je svět bájných zvířat, oblud a příšer, jejichž vyobrazení na mincích byla příbuzná světu středověkých erbů.⁸ Literárním podkladem všech těchto vyobrazení byly středověké bestiáře, čerpající z antických přírodopisů. Středověkou fantazii lákala symbolická síla těchto tvorů a symbolický význam měla i zvířata, která mohl středověký člověk poznat v přírodě – lev, pelikán, orel.

Není třeba připomínat, že tyto symbolické významy mohly mít pozitivní i negativní význam podle středověkého modelu myšlení, které k typu hledalo anti-tyt. Podle mého názoru v těchto obrazech dosahuje smysl pro symboličnost svého vrcholu.

Byla také již prokázána souvislost mezi obrazy na mincích a pečetích. Mince byly často médiem, které pomáhaly šířit znalost o určitém symbolickém významu. Pečetním obrazům byla při jejich komponování věnována značná pozornost a vytvářely tak vzory pro další napodobování.⁹

Ekonomické zájmy převládly při výběru mincovní ikonografie ve většině evropských zemí v průběhu 13. století. První fází byla postupná sekularizace mincovního obrazu. Oblibu získávaly obrazy, které propagovaly panovnickou moc. Příkladem mohou být české brakteáty Přemysla Otakara I., na nichž byl zobrazován panovník v majestátu a měnily se pouze odznaky moci v jeho ruce, které symbolizovaly pozitivní úkoly jeho vlády.¹⁰

Snaha vytvořit věčnou minci formovala základy grošové reformy a jedním z důsledků byla formální jednoduchost a trvanlivost mincovních obrazů.¹¹ Svět sakrální symboliky byl akceptován jen potud, pokud podporoval panovnickou moc. Podoba pražského groše, florénu, dukátu a dalších mincí se neměnila po celá sta-

⁷ Ferdinand FRIEDENSBURG, *Die Symbolik der Mittelaltermünzen, 1. Teil*, Berlin 1913.

⁸ Hans SCHÖPF, *Fabeltiere*, Graz 1992 (reprint).

⁹ Tomáš KREJČÍK, *Vztahy numismatiky k heraldice, sfragistice a genealogii*, in: Sborník příspěvků II. setkání genealogů a heraldiků, Ostrava 1984, s. 41–42.

¹⁰ Tomáš KREJČÍK, *Ikonografický cyklus na českých velkých brakteátech 13. století*, in: Umění 13. století v českých zemích, Praha 1983, s. 425–435.

¹¹ Petr VOREL, *Od pražského groše ke koruně české 1300–1547*, Praha 2000, s. 25–38.

letí, původní vzory byly napodobovány v řadě zemí. Jistěže tuto trvalost mincovních obrazů pozitivně ovlivňoval vznik centralizovaných monarchií, jakými byly Francie nebo Anglie; mincovní obraz měl jednoznačně posilovat královskou moc. Ovšem i ve 14. a 15. století přežívala rozmanitost mincovních obrazů drobných mincí, která stále zůstávala nejjednodušším rozlišením jednotlivých emisí. Ale drobné mince 14. století mají velmi jednoduché motivy, které je odlišují od mincí 12. – 13. století, škála motivů se značně zúžila, všeobecná znalost heraldiky se na nich mohla plně prosadit. Tyto zásady využívání mincovních obrazů zůstaly obdobné i v dalších stoletích.

Není jisté náhodné, že krátce po té, co se zjednodušila mincovní ikonografie, vznikají v Itálii první odlévané medaile, nové medium, které umožňovalo uplatnit fantazii medailérů a mincovních řezačů, ovlivněné myšlenkami humanismu a renesance. Mimo jiné tak panovnická moc získala nový prostor a daleko volnější možnosti, jak se prezentovat. Medaile ovšem zůstávaly po dlouhá desetiletí, ale i staletí exkluzivním sdělovacím mediem.

Problematiku mincovní ikonografie lze ovšem obrátit; můžeme sledovat mince ve středověkých výtvarných projevech. I peníze a zejména zacházení s nimi se mohlo stát námětem středověkých *imagines*. Těchto obrazů není mnoho a mají spíše negativní význam. Mince, peníz se stává nejčastěji atributem neřesti Avaritia. Tuto představu přinesl již veršovaný epos *Psychomachia*, boj neřesti a ctností, jak jej popsal Prudentius. Kulatý peníz se zde objevuje často jako symbol hříchu, ztracení. Když Ježíš vysílá apoštoly, říká jim, aby nebrali od nikoho zlato, stříbro ani měděné peníze (Mt 10,9).¹² Třicet stříbrných je symbolem Jidášovy zrady, který se jich snažil marně zbavit a odhodil je (Mt 27,3-5).¹³ Myšlení středověkého člověka neodporovalo, že se hromádka mincí objevovala i v souboru Kristova umučení (Arma Christi).¹⁴ Konečně je někdy mince i atributem Synagogy. Rozsypané mince názorně doprovázejí vyhnání penězoměnců z chrámu: „*V chrámu našel prodavače dobytka, ovcí a holubů i penězoměnce, jak sedí za stoly. Podobně: udělal si z provazů bič a všecky z chrámu vyhnal, i s ovcemi a dobytkem, směnárníkům rozházel mince, stoly zpřevracel.*“ (Jan 1,15) Současně nám biblický text naznačuje, jak vypadalo pracoviště směnárníka i ve středověku. Podoba směnárnickovy „provozovny“ je pak známá z četných středověkých a raně novověkých vyobrazení. Koncem středověku v prostředí nizozemských peněžnických kruhů se objevuje typ obrazu – portrét peněžníka u jeho stolu. Rodinná pohoda přímo číší ze známého portrétu peněžníka a jeho manželky, kteří si až láskyplně prohlížejí zlaté mince před sebou. Je to radikální obrat od negativního zobrazení středověkého lichváře, vyjádření nových životních postojů nemohlo být podáno zřetelněji.

¹² Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*, Praha 1998, s. 77.

¹³ James HALL, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 197.

¹⁴ Hannelore SACHS – Ernst BADSTÜBNER – Helga NEUMANN, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig 1973, s. 237–239, kde je odkaz na stále aktuální Ottfried NEUBECKER, *Das Wappen Christi*, Görlitz 1943.

Peníze jako pozitivní symbol se hledají ve středověkém umění a uměleckém řemesle obtížněji, jsou atributem některých světců jako sv. Eligia, ale tam jsou pouhou dekorací jeho zlatnického řemesla. Miska nebo váček s mincemi jsou atributem sv. Vavřince, kterému podle legendy papež Sixtus II. nařídil rozdat majetek církve chudým. Mezi atributy sv. Onufria, poustevníka, mince symbolizuje jeho život v bohatství před obrácením na pravou cestu.

Pozitivně mohou mince působit také v malé skupině erbů, v nichž se objevují jako obecná figura, jejíž smysl může být poznán jen na základě genealogických a profesních vazeb.

II. Církev

Harmonizující posláním církve ve středověku ovšem vytvářelo představu, že peníze se mohly stávat prostředkem, kterým mohl křesťan pomáhat chudým a bezmocným. Tuto tendenci můžeme pozorovat i v obraze mincí. Mincovní obraz měl uváděním milosrdných skutků vychovávat ty, kteří peněz ke skutkům milosrdenství měli používat.

Caritas přinášela finanční hospodaření do řad církve, církevní instituce, které disponovaly penězi z donací, se nutně stávaly finančními institucemi, které mohly peníze půjčovat. V kolektivu církevních hodnostářů se vždy našlo dost schopných mužů, kteří se na finance mohli zaměřit, specializovat se na ně. Úřad almužníka byl systemizován v řadě církevních institucí, ale i na světských dvorech. Almužník ovšem operoval jen v poměrně omezeném okruhu osob, jeho působení bylo tou poslední instancí, jak pomoci potřebným. Některé řády však zůstávaly vůči penězům zásadně odmítavé. Proto byl vytvořen úřad apoštolského syndika, který zastupoval jednotlivé církevní instituce vůči veřejnosti v právních, správních a finančních záležitostech. Tento úřad je zmíněn v Dekretálech papeže Řehoře IX. z roku 1234.

Církev hledala další cesty, jak půjčovat peníze potřebným. Jednalo se o důvěryhodné světské osoby. Řeholníci se mohli nerušeně věnovat svému poslání a nemuseli se znesvěcovat dotykem s penězi a se vším, co s nimi souviselo.¹⁵

Východiskem bylo zřizování zastaváren, které pomáhaly řešit tíživé situace městského obyvatelstva. Literatura obvykle uvádí, že první městská – tedy veřejná – zastavárna byla zřízena v Perugii v roce 1462 Monte dei Poveri.¹⁶ V papežském Římě to vedlo ke vzniku instituce v roce 1515 po papežově schválení – Monte di Pietà, což byl předobraz příštích ústavů lidového peněžnictví. Některé zastavárny nevybíraly žádný úrok, ale většina této možnosti využívala. Otázka rozdělila učené teology, někteří to schvalovali, jiní byli proti. Nelze se tím na tomto místě blíže

¹⁵ Daniel KIANIČKA, *Úřad apoštolského syndika pri kremickom františkánskom konvente*, in: *Ludia, peníze, banky*. Zborník z konferencie, Bratislava 2003, s. 193–206.

¹⁶ Jiný názor praví, že první instituce tohoto typu zřídili biskupové Burgos, Calahorra a Palencia už v roce 1431. Viz Michael NORTH (Hg.), *Von Aktie bis Zoll. Ein historisches Lexikon des Geldes*, München 1995, s. 304. Tam je i další literatura.

zabývat. Našlo se vysvětlení, že vybíraný úrok v těchto charitativních ústavech není lichvou, ale příspěvkem na další činnost. Nelze ovšem nedodat, že se později tyto charitativní instituce proměnily v běžné komerční peněžní ústavy.

V jiných zemích – a platí to i o našich zemích – k tomuto stupni vývoje nedospěly. Pak připadl úkol poskytovat peníze potřebným lidem kostelům, které spravovaly zádušní a další kostelní peníze. Ty byly sice obecně určeny jiným účelům, ale poskytování úvěru se v jejich využívání najdou.¹⁷ Opět můžeme připomenout, že často tyto peníze využívaly vrchnosti pro své účely.

Tím se dostáváme k sirotčím penězům, které opatrovali poručníci nebo městské rady, a tyto peníze mohly plnit podobnou funkci, i když lidé kolem nich je dokázali využívat i jinak.¹⁸

Na druhé straně vneslo myšlení prostých lidí do církevní soustavy představu, že za peníze je možno koupit odpuštění. Pozdní odpustková praxe se tak stala karikaturou původní funkce.

V důsledku domyšleno, středověká církev zúžila funkci peněz tím, že odmítala půjčování peněz na úrok. Zde můžeme sledovat dvě linie; středověký stát a středověká církev se tím snažily ochránit část obyvatelstva před lichváři.

Vůči „ekonomicky činným osobám“ musela církev a stát zaujmout smířlivější stanovisko. Velkoobchodníci, kteří financovali nejen obchod, ale i výrobu, potřebovali peníze i s rizikem úvěru, a středověký obchod vyvinul řadu způsobů, jak ustanovení o zákazu úvěrů obcházet. I v tomto směru mohl středověk čerpat ze zvyklostí antických římských obchodních společností.

Obvykle připouštíme, že zásadní změnu přinesly až reformované církve, ale to už se ocitáme mimo rámec časového vymezení našeho příspěvku. Ale ve skutečnosti byly bariéry prolomeny již předtím a mentalitě české šlechty už na počátku novověku půjčování peněz na úvěr nevadilo, stát reagoval zdaněním takto získaného zisku.¹⁹ V té době už církev rezignovala na praktické provádění zákazů.

Nároky na morálnost všeho jednání bylo mnohdy těžko plnit. Středověk to řešil vytvořením skupin povolání, která jsou nutná, ale nečistá – lidé na okraji, jako i kati. V oblasti financí tak vznikla možnost, že peněžními obchody se mohou zabývat nekřesťané – tedy židé. Vznikl složitý propletenec vztahů od ochrany až po pronásledování. Pokud uvažujeme o penězích ve středověku v nejširších souvislostech, tak nás zkoumání úvěru přivede k otázce postavení židů. Jejich výlučné

¹⁷ Z bohaté literatury např. Pavel BĚLINA, *Organizace chudinské péče v předhusitském Hradci Králové (s edicí „Knihy zádušních odkazů městské obce královéhradecké z roku 1411“)*, Folia Historica Bohemica 3, 1981, s. 77–102; Blanka ZYLINSKÁ, *Záduší*, in: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové, Praha 1998, s. 535–548.

¹⁸ Bronislav CHOCHOLÁČ, *Sirotčí truhlice*, in: Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátému narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci, Brno 2003, s. 43–48.

¹⁹ Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596)*, Praha 1985.

postavení v úvěrovém podnikání a silné místo v obchodu a současně zmíněný odpor k penězům stojí u zrodu středověkého (ekonomického) antisemitismu.²⁰

III. Lichva

Tím se dostáváme k problematice lichvy. Půjčování peněz na úrok bylo ve středověku zcela podřízeno náboženským představám. Už ve Starém zákoně je rozlišováno mezi půjčováním peněz souvěrci, nebo nevěřícímu. Postupně, jak vliv církve sílil, bylo její působení v otázce úvěru posilováno. Už v roce 314–315 bylo zakázáno, aby kněží poskytovali zástavu za peníze. Laikům bylo zakázáno půjčovat peníze na úrok jednotlivými Karlovci a pravidelně byly tyto zákazy obnovovány. Zákazy však nikdy nebyly zcela respektovány, ekonomická praxe se nedala utlumit.

Teologové jasně stanovili, že půjčování peněz na úvěr bylo zakázané. Jejich argumentace byla zaměřena na pojetí času jako božího majetku. Lichvář okrádá Boha. Prodává totiž čas, který uplyne mezi momentem vypůjčky a splátky s úrokem. Tak podle svatého Anselma a Petra Lombardského lichvář neprodává dlužníkovi nic, co by mu patřilo, jen čas, který patří Bohu. Není možné, aby se obohacoval prodejem cizího majetku.²¹

Tento přesně definovaný zákaz bylo nesnadno obcházet. Středověcí teologové prokázali mnohý důvtip, jak přísné zákazy obcházet. V raném středověku najdeme mnoho případů interpretace, že lichvář má možnost vrátit peníze lidem, od nichž si vzal úrok. Jen tak dosáhne odpuštění. Jakkoliv nám tato představa může připadat kuriózní, byla hojně rozšířená. Její interpretace otevírala možnost, že si lichvář může ponechat peníze, které se mu nepodařilo vrátit. Aby bylo tomuto obcházení zákazu zabráněno, přispěchali duchovní s poučením, že pokud získané peníze lichvář nevrátí, může peníze vrátit lichvářova žena nebo pozůstalí.

Snaha vyjít vstříc pozůstalým po lichvářích byla tak silná, že dala vzniknout – zřejmě s dalšími představami – učení o očistci. Duším lichvářů v očistci tak mohly pomoci zbožné činy jejich pozůstalých. Teprve tato konstrukce byla úspěšná. Církev, která si vytvořila učení o přímlovách, nyní nemohla couvnout. Učení o očistci, které se formovalo poměrně dlouhou dobu, podle J. Le Goffa mohlo mít velký význam, neboť tím, že očistec umožňoval i lichváři spásu, přispělo k zrození kapitalismu. Očistec se stával nadějí pro určité druhy hříšníků, kteří by se jinak nezbavili svého provinění, ale i pro vykonávání určitých profesí, jejichž provozování dříve vedlo k zatracení.²²

Učení o očistci bylo ovšem poněkud nejistou cestou, a když zklamaly teologické spekulace, jak zákaz lichvy oslabit, byly hledány jiné možnosti, jak ho ob-

²⁰ František GRAUS, *Nepřátelství vůči Židům ve středověku*, ISSN 1214-8857 [online]. Přeložil Martin Schlemmer. Dostupné na URL: <<http://glosy.info/texty/nepreatelstvi-vuci-zidum-ve-stredoveku/>> [cit. 6. ledna 2009]; Roman ZEMAN, *Lichva až na věky*, Praha b. d.

²¹ Jacques Le GOFF, *Peníze a život. Ekonomika a zbožnost ve středověku*, Praha 2005, s. 31.

²² Jacques Le GOFF, *Zrození očistce*, Praha 2003, s. 294.

cházet. Někdy byla půjčka maskována jako dar, dlužník se odměňoval také darem, který přesahoval původně půjčenou částku.

Dalším způsobem, jak zákaz lichvy obcházet, byly různé fingoané koupě a prodeje. Jeden z případů ze středověkého Brna, kdy město Brno potřebovalo peníze, uvedl J. Mezník.²³ Obchod s plátnem takto kryl půjčku od kapitálově silných měšťanů.

Mnohem rozšířenější bylo v českém prostředí poskytování kreditu obvykle skrýváno pod praxi věčných platů. Věčný plat z nemovitosti byl považován za věčný závazek a zúčastněné strany se tvářily, že se předpisy o lichvě na ně nevztahovaly.

Věčné platy městskou společností nesmírně zatěžovaly, vykoupit se z placení věčného platu bylo velmi obtížné. Město Brno např. získalo již od Jana Lucemburského právo, které dovolovalo vykoupit věčné platy za šestinásobek půjčené sumy. J. Mezník zjistil v případě Brna, že zdejší patricijové ukládali volné peníze do věčných platů.²⁴ Je známo, že zrušení věčných platů patřilo k základním činům husitské revoluce. Na venkově byla obdobou věčných platů praxe tzv. železných krav.

Z českého prostředí známe opakování zákazů lichvy, které vycházely z obecně platných pravidel. Proti lichvě a lichvářům se vyslovila statuta Arnošta z Pardubic,²⁵ zmínku o lichvářích obsahuje i *Majestas Carolina*. Ve své podstatě v nich byla aplikována usnesení vienského církevního sněmu z roku 1312.

Otázce se hlouběji na domácí půdě věnoval Štěpán z Roudnice, blízký spolupracovník Arnošta z Roudnice. Štěpán je autorem spisku *Quaestiunculae*. V něm reagoval na konkrétní situaci ve svém okolí. V té souvislosti poukázal na úlohu cechů, které se staly předmětem kritického Štěpánova zájmu.²⁶

Další vývoj v Čechách byl vůči lichvě stále kritičtější, vystoupil proti ní Jan Milíč z Kroměříže a kritice rent (věčných platů) se věnovali Jakoubek ze Stříbra a Mikuláš z Drážďan. Zaměřili se na to, aby poukázali na úvěry, a nevěnovali se konkrétním právnickým argumentacím. Jejich názory, které se rychle rozšířily, získávaly podporu a vyvrcholením této linie bylo v době Jana Želivského odstranění rent v Praze. Utopicky k penězům v duchu heretických hnutí pak přistupovaly složky revolučního Tábora.

V politickém a myšlenkovém zmatku v pohusitských Čechách se stanoviska dále rozcházejí. Katolická církev zůstávala nadále na svých tradičních stanoviscích.

²³ Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1300–1423*, Praha 1999, s. 86.

²⁴ Tamtéž, s. 86.

²⁵ Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily*, Praha 2002; Pavel KRAFL, *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*, Praha 2003. Uvádějí četné doklady.

²⁶ Valentin URFUS, *Právo, úvěr a lichva v minulosti. Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipované římského práva*, Brno 1975, s. 50; Týž, *Jakoubek ze Stříbra a Mikuláš z Drážďan jako teoretikové úroku a lichvy*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 35, 1966, s. 199–204; Týž, *Štěpán z Roudnice a ekonomická etika předhusitských Čech*, JSH 40, 1971, s. 181–189.

Podobné bylo stanovisko kališníků; připomeňme, že k lichvě se vyjádřil odmítavě ještě i Václav Koranda mladší traktátem *O lichvě*.²⁷

V 15. století se pomalu prosazoval názor, že je nutno rozlišovat mezi neoprávněnou lichvou a „oprávněnou“ půjčkou, měřítkem byla obvykle výše úroku. Názory se ovšem lišily, nakonec byla stanovena sněmovními ustanoveními legální výše úroku. Český zemský sněm stanovil v roce 1484, že nejvyšší povolená míra úroku má být 10 procent. Teprve později to bylo sníženo na 6 procent. Církevní autority proti tomu protestovaly, ale bez valného úspěchu.

Zajímavé je sledovat, jak se měnil názor na lichvu v Jednotě bratrské. Východiskem byly názory Petra Chelčického, které byly v souladu s jeho pohledem na společnost radikálně protilichvářské.

V dalším vývoji Jednota přistoupila na diferencovanější posuzování této otázky. Lichvu nadále odmítala jako hříšnou. Chudým se mohlo půjčovat bez požadování úvěru, dokonce se počítalo i s možností, že peníze nebudou vráceny.²⁸ Je patrné, že v pozadí se znovu objevují starozákonní pojetí. Půjčovat na úrok se mohlo bohatým, kteří to potřebovali pro podnikání či hospodaření. Půjčování na úvěr bylo v Jednotě povoleno v roce 1540. Už záhy se ukázalo, že se tím uvolnila stavidla. Už v roce 1577 bylo kritizováno, že bratrští kněží půjčují peníze na úrok. Teorie a skutečnost se opět jednou dostaly do rozporu.

V 16. století už ovšem úvěrové podnikání získávalo stále pevnější postavení,²⁹ to jsem již ale opustil tradiční vymezení středověku, na nějž byl zaměřen náš referát.

Mince provázela středověkého člověka od kolébky jako křestní dar až po obol mrtvých. Mezi těmito dvěma okamžiky svého života mince každodenně užíval, aniž by mnohdy zpozoroval, jak ona využívala jeho.

²⁷ Noemi REJCHRTOVÁ, *Administrator Václav Koranda o lichvě*, in: Amedeo MOLNÁR (ed.), *Příspěvky k dějinám utrakvismu*, Praha 1978, s. 129–164.

²⁸ Jindřich HALAMA, *Sociální učení českých bratří 1464–1618*, Praha 2002, s. 130.

²⁹ Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989.

Summary:
Money in medieval culture

Concepts such as money and wealth in general changed greatly in the Middle Ages. On the one hand the medieval world was permeated with the simple ideas of the barbarians, who plainly identified wealth with happiness and success. Yet on the other hand ideas began to appear and spread which were drawn from the legacy of antiquity and which judged money according to the positive and negative effect it had on society. Medieval culture was multifaceted and varied greatly from territory to territory. In this culture money could be seen on several levels. One of the most comprehensive looks at money in the culture of the Middle Ages was given by Ryszard Kiersnowski, whose work became an inspiration for later researchers.

Christianity had a positive relationship towards money, and the first Christians accepted it as a normal part of life. Money at that time served as a kind of medium, the images on which disseminated a substantial ideology in society, which succumbed to the power of these images. Therefore, first of all we need to go into the iconography of medieval coins, which can be divided up into two groups – the ecclesiastical and the secular, which in many cases obviously overlap and supplement one another (F. Friedensburg).

The Church's mission to spread harmony in the Middle Ages evidently created the idea that money could become a means to allow the Christian to help the poor and powerless. This tendency can also be seen in the pictures on the coins; the coin imagery, by showing good deeds, was supposed to educate people to use the money to perform good deeds themselves. This began with the establishment of pawn shops, which helped town-dwellers out of financial difficulties. The first municipal – i.e. public – pawn shop was apparently set up in Perugia in 1462 (Monte dei Poveri). In Papal Rome, after approval had been granted by the Pope in 1515, this led to the creation of an institution – Monte di Pieta, which was a precursor to the people's banking institutions that would come later. Some pawn shops did not charge any interest, but most took the opportunity to do so. Clearly we should also point out that these charitable institutions later became standard commercial financial institutions.

In the Middle Ages money-lending with interest was widespread. Usury, however, was officially prohibited and it was hard to get around this ban. Yet the effort to satisfy the surviving kin of money-lenders was so powerful that it gave rise to teaching about purgatory. The souls of money-lenders in purgatory could be helped if their surviving family members devoted themselves to pious deeds. According to J. Le Goff, teaching about purgatory could have been of great significance, as the fact that purgatory showed mercy even to money-lenders was one factor in the rise of capitalism. Purgatory became a form of hope for certain types of sinners who could not otherwise redeem themselves of their sins, but also for following certain professions which formerly led to damnation. Obviously teaching about purgatory was a somewhat uncertain course of action and when theological speculations about how to weaken the ban on usury failed, people looked for other ways to circumvent the prohibition. Sometimes a loan was disguised as a gift, to which the debtor responded with a gift that was worth more than the sum originally loaned. Other ways of getting round the ban involved a variety of sham purchases and sales. In the 15th century people thought it necessary to differentiate between illegitimate loans and "legitimate" loans; cases were generally judged according to the amount of interest.

Opinions evidently differed, and eventually diet decrees set the legal rate of interest. In 1484 the Bohemian diet (*Landtag*) set the maximum permissible interest rate at 10 percent, which was later reduced to 6 percent. The church authorities protested against this, but with no great success. It is interesting to observe opinions concerning money-lending changed in the Unity of the Brethren. This began with the opinions of Petr Chelčický, which were in line with his radically anti-usury view of society. Later, however, the Unity of the Brethren took a less harsh stance on the issue.

Medieval man was accompanied by money from the cradle, as a christening gift, to the grave, as the obol of the dead. From the first instance to the latter he used coins every day of his life, often without noticing how the money was actually using him.

translated by Skřivánek s.r.o.